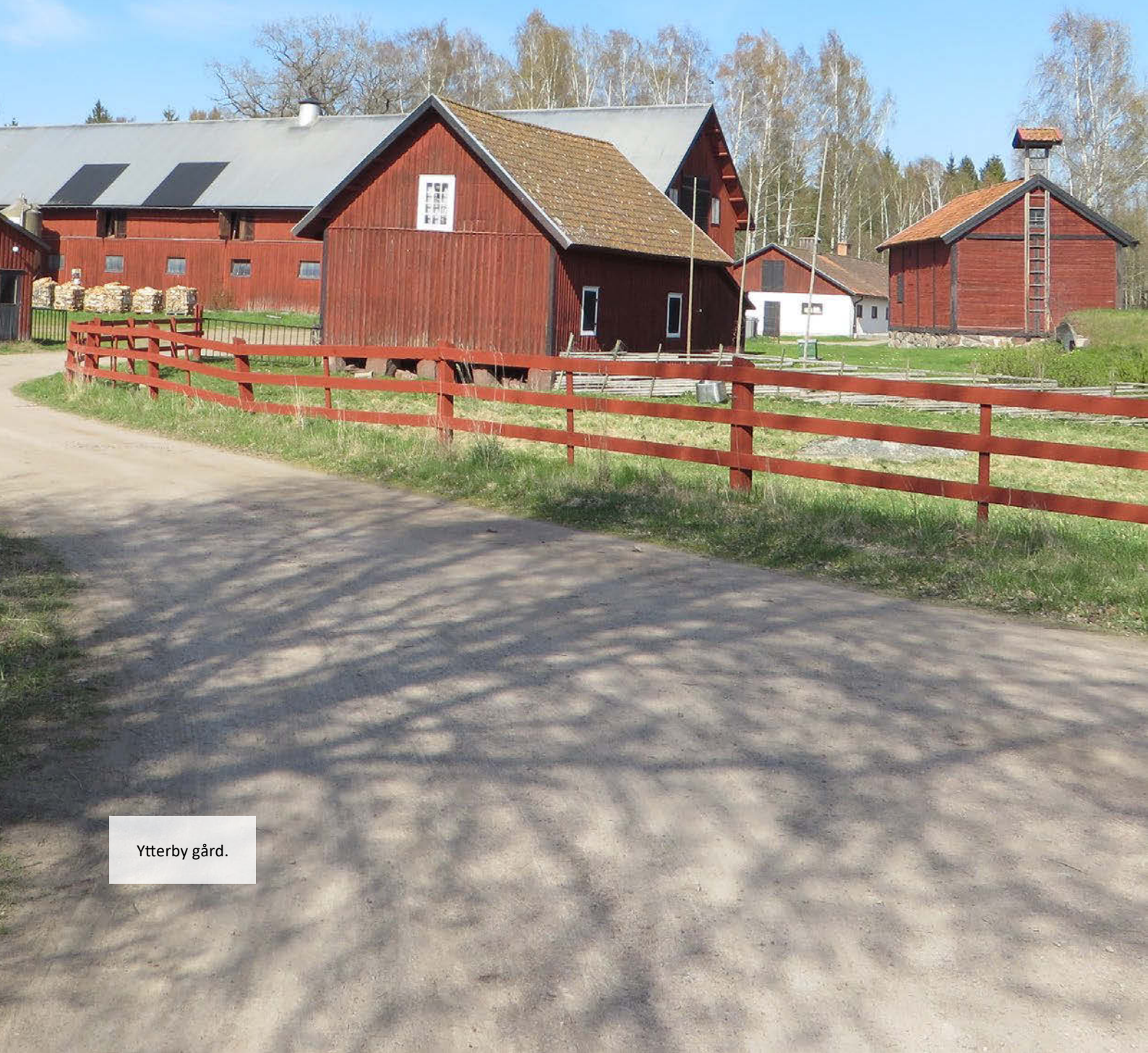
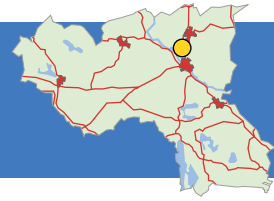

Ytterby

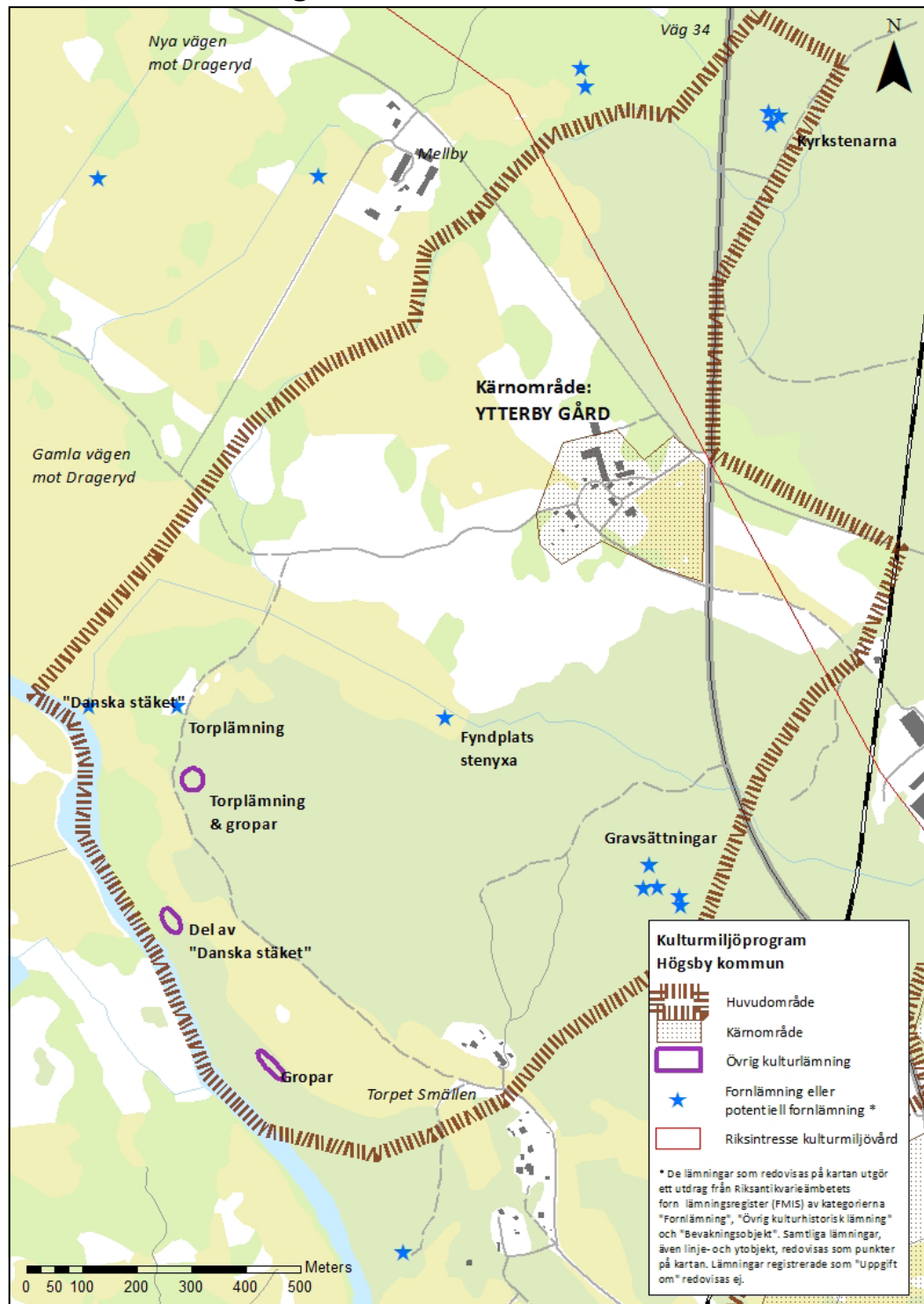

Ytterby gård.

Ytterby

Områdesbeskrivning

Karta över huvudområdet Ytterby.

Ensamgården Ytterby ligger på en höjd i Emåns dalgång, omgiven av ett för denna del av Emådalen typiskt odlingslandskap. Gårdens byggnader är förhållandevis välbevarade och karaktäriseras särskilt av den ålderdomliga mangårdsbyggnaden under brutet tak från sent 1700-tal. Flera fornlämningar i markerna kring gården ger ett ytterligare historiskt djup åt miljön och förstärker kontinuiteten i markanvändningen. Ytterby ligger inom riksintresseområde för kulturmiljövård; H70 Emådalen.

Huvudområdet formar sig kring ensamgården Ytterby och dess omgivande marker. Gården Ytterby är belägen på en mindre höjd i Emåns dalgång, alldeles väster om väg 34. Slutändelsen ”-by” indikerar att gården är av förhistoriskt ursprung, men medeltida belägg för gården saknas.¹ Gården kallas på äldre kartor för Yttre Valåkra, vilket sedermera troligen blivit Ytterby. Gården var under sent 1600-tal ett ryttmästarboställe och den äldre mangårdsbyggnaden antas till sina äldsta delar vara uppförd vid denna tid. Gården ägdes fram till 1980-talet av Domänverket, då den friköptes av nuvarande ägarfamilj som då arrenderat gården sedan 1944. På gården finns ännu ett aktivt jordbruk, idag av arrendator. Det omgivande landskapet kring gården är typiskt för denna del av Emådalen med flack, till största delen uppodlad, terräng som sträcker sig ned mot Emån. Delar av åkermarken är låglänt och har gjorts odlingsbar genom sentida dräneringsåtgärder. I området finns även enstaka stenbundna betesmarker. Öster om gården passerar sedan 1983 en ny sträckning av väg 34.² Alldeles söder om gårdsmiljön och vidare västerut slingrar sig en smal grusväg, vilken är den gamla vägen mot byn Drageryd. En ny, rakare och asfalterad vägsträckning mot Drageryd tillkom omkring 1970 och passerar strax nordost om gårdsmiljön.

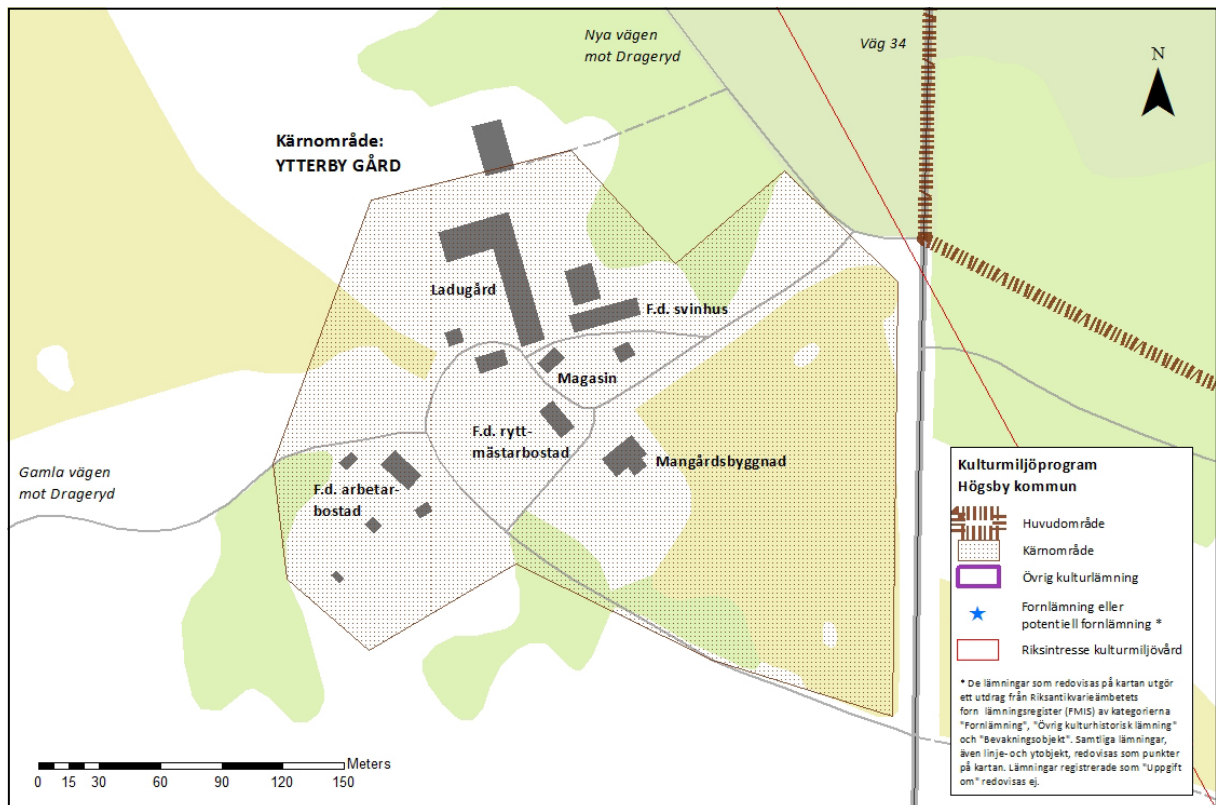
Omkring gården finns några fornlämningsregistrerade lämningar, varav två sägenomspunna

platser vilka ger miljön en spännande historia. Omkring 500 m nordost om Ytterby ligger de s.k. kyrkstenarna, tre större flyttblock placerade så att de bildar tre väggar och en ingång (RAÄ Högsby 87:1–3). Sågen berättar att de tre stenarna ska ha kastats ut av en jätte som blev arg på de ringande kyrkklockorna. Enligt traditionen hölls här gudstjänster under krigstider, exempelvis danskrigen. ”Danska stäket”, vars exakta läge är svårt att fastställa, är ytterligare en sägenomspunnen plats med anknytning till krigen mot Danmark (RAÄ Högsby 83:1). Enligt tradition ska bönderna under Kalmarkriget 1612 ha grävt ut den låglänta åkermarken intill Emån, vattenfyllt den och därefter täckt området med stänger och torv. När danskarna skulle passera dränktes många i brådskan och trängseln, och platsen kallas därför Danska stäket. I skogsmarkerna väster om gården finns även husgrunder efter torp som legat på platsen (RAÄ Högsby 84:1). På åsen som löper utmed Emån och i skogsmarken intill finns områden med gropar, vars ursprungliga funktion ej kunnat fastställas. I skogsmarken söder om Ytterby ligger en ansamling av stensättningar, från bronsåldern eller äldre järnåldern (RAÄ Högsby 287:1–5). I området finns också en registrerad fyndplats för en enkel skafthålsyxa från den yngsta bondestenåldern eller äldre bronsålder (RAÄ Högsby 301:1).

Motiveringen till riksintresseområdet stämmer väl överens med de värden som också finns inom huvudområdet Ytterby: *”En mångfald väl sammanhållna system av kulturmiljöer – fornlämningsmiljöer, bymiljöer, odlingslandskap, bruksmiljöer, herrgårdslandskap, kommunikationsmiljöer, och tätortsmiljöer – vilka sammantaget återspeglar utvecklingen av naturresursnyttjande, markanvändning, bebyggelse, näringsliv, teknik och sociala förhållanden i en småländsk dalgångsbygd från förhistorisk tid fram till nutid”*.

1 Fastighetstekniskt ligger gården under Valåkra by. Valåkra omnämns i skriftliga källor redan år 1343. Vid mitten av 1600-talet fanns två gårdar i Yttre Valåkra, dagens Ytterby.

2 Väg 34 utgör den gamla landsvägen mellan Kalmar och Vimmerby vidare mot Stockholm. Dess äldre stäckning viker av vid Hanåsa och går genom Berga samhälle.

Kärnområde Ytterby gårdsmiljö

Klass 2

Emådalen kulturlandskap: Ensamgård med ett för Emådalen typiskt omgivande odlingslandskap. Samlad gårdsmiljö med övervägande välbevarad bebyggelse. Äldre mangårdsbyggnad, f.d. ryttmästarboställe. Torplämningar.

Vid vägen: Platser med tradition, "Danska stäket" och "Kyrkstenarna".

Kärnområdet formar sig kring gårdsbebyggelsen i Ytterby. Gården har sammantaget en ålderdomlig bebyggelse, vilken är förhållandevis välbevarad. I Ytterby anlades under sent 1600-tal ett ryttmästarboställe och den äldre mangårdsbyggnaden antas till sina äldsta delar härstamma från denna tid.³ Husets nuvarande utförande med brutet tak bär en prägel av sent 1700-tal. Huset är gårdens äldsta byggnad och ger en ålderdomlig

prägel åt miljön. Den senare, större mangårdsbyggnaden (1860-tal) är placerad i vinkel till det äldre bostadshuset. Till mangårdsdelen hör även en stenkällare och ett timrat magasin. Ekonomibyggnaderna ligger norr om mangårdsbyggnaderna och är av senare datum, övervägande 1900-talets första hälft, men är relativt väl anpassade. Strax sydväst om gården ligger en f.d. arbetarbostad (ca 1920-tal).

3 Inne i huset förvaras en ritning av huset utförd av Erik Dahlberg (1625–1703). Planlösningen på ritningen, som är en kopia ur krigsarkivet, skiljer sig dock något från befintlig planlösning. Erik Dahlberg var en svensk greve, militär, arkitekt och ämbetsman, som kanske är mest känd för det berömda planschverket *Suecia antiqua et hodierna*, vilket innehåller ett stort antal kopparstick över svenska slott och städer. Han blev även känd för sina ny- och ombyggnader av fästningar i landet.

Betydelsefulla karaktärsdrag, områden och objekt

- Det kärnområde som markerats på ovanstående karta. Sammanhållen gårdsmiljö med en förhållandevis välbevarad bebyggelse av äldre karaktär. Den äldre mangårdsbyggnaden med 1700-talsprägel bidrar särskilt till gårdens karaktär.
- Traditionsbundna och sägenomspunna platser, torplämningar.
- De öppna, storskaliga och stenröjda åkermarkerna, typiska för landskapet i denna del av Emådalen. Stenbundna hag- och betesmarker.
- Äldre vägsträckningar i området; den gamla grusvägen mot Drageryd som slingrar sig genom odlingslandskapet.

Befintligt skydd

- Huvudområdet utgör del av riksintresse H 70 Emådalen för kulturmiljövården. Enligt Miljöbalken skall det skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada kulturmiljön (MB 3 kap 6 §).
- Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). De får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje forn lämning. Länsstyrelsen beslutar om vad som är forn lämning och forn lämningso mråde.

- Alla byggnader omfattas av varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen (PBL 8 kap 17 §). Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara dess kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).
- Särskilt värdefulla byggnader och områden får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Underhåll av kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnader ska utföras så att de särskilda värdena bevaras (PBL 8 kap 14 §).
- Värdefulla småmiljöer i jordbrukslandskapet, som till exempel åkerholmar, odlingsrösen, stenmurar och alléer, omfattas av biotopskydd enligt miljöbalken (MB 7 kap 11§). Det innebär att de inte får tas bort eller skadas.
- Odlingslandskapet kring Ytterby är värderat som klass 1 i bevarandeprogrammet "Odlingslandskapet i Kalmar län – Bevarandeprogram, Högsby kommun", framtaget av Länsstyrelsen Kalmar län.
- Ytterby är utpekad som en kulturhistoriskt värdefull miljö i utredningen "Kulturhistoriska miljöer i Emådalen", framtagen 1982 av Länsstyrelsen i Kalmar län och Kalmar läns museum.

Rekommendationer och förslag till skydd

- Ovan listade objekt, områden eller karaktärsdrag bör behållas, vårdas och tydliggöras.
- Kärnområdena är känsliga för förändringar och bör betraktas som kulturhistoriskt särskilt värdefulla bebyggelseområden enligt Plan- och bygglagen (PBL 8 kap 13 §). Fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Områdena och deras byggnader får förändras, men inte förvanskas. Vid lovgivning och planläggning bör antikvariska hänsyn tas, vilket kan motivera att särskilda antikvariska kunskapsunderlag upprättas.
- Det är önskvärt att planbestämmelser, d.v.s. detaljplan eller områdesbestämmelser, upprättas för alla kärnområden där bebyggelsens kulturhistoriska värden kan skyddas genom varsamhets- eller skyddsbestämmelser. I dessa bör en generell lovplikt införas för rivning, för åtgärder som avsevärt påverkar befintliga byggnadernas yttre, samt för åtgärder avseende eventuella ekonomibygnader.
- Huvudområdets öppna odlingslandskap har kulturhistoriskt bevarandeintresse. Åkerbruk, betesdrift samt skötsel av landskapselement i området bör främjas, i synnerhet i områden nära den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen, fornlämningar och andra kulturhistoriskt värdefulla landskapselement som stenmurar och rösen.
- Gamla vägar inom huvudområdet bör värnas vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till. Grusvägar bör ej asfalteras eller ytterligare dras om.

Referenser

Beskrivning av riksintresse för kulturmiljövården; H58 Högsbyåsen, Länsstyrelsen Kalmar län.

Granlund, John, 1969, *Högsby socken och dess byar, näringsliv samt sed och tro*. Ur: Högsbyboken – Högsby, Långemåla och Fågelfors bygd och liv, del I. Högsby kommun.

Kulturhistoriska miljöer i Emådalen – översiktlig inventering. 1979, Länsstyrelsen i Kalmar län och Kalmar läns museum.

Odlingslandskapet i Kalmar län – bevarandeprogram. Högsby kommun. 1995, Länsstyrelsen Kalmar län.

www.lantmateriet.se, historiska kartor.

www.raa.se/fornsok, Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister Fornsök.

www.wikipedia.se, om Erik Dahlberg

Kalmar läns museums topografiska arkiv.

Kalmar läns museums bildarkiv.

Faktaundersökning

Rune & Doris Ivarsson, boende på gården/tidigare ägare samt Susanne Truedsson, ägare av gården.

Bilder, Ytterby

Gårdsmiljön i Ytterby sedd från väster.

Gårdens mangårdsdel med ett timrat magasin med vällingklocka och de två mangårdsbyggnaderna.

Den äldre mangårdsbyggnaden (t.v) bär en tydlig prägel av 1700-tal. Den senare mangårdsbyggnaden (t.h.) är uppförd på 1860-talet.

Det timrade magasinet med vällingklocka, vädringsluckor och lertegeltäckt tak bidrar till att ge gårdsmiljön en ålderdomlig karaktär.

Gårdens fägårdssdel med ladugård, garage, spannmålsmagasin och f.d. svinhus. Längst till höger ses det äldre magasinet. Bakom ladugården finns moderna plåthallar.

Gården omges av ett öppet odlingslandskap med stenbundna betesmarker närmast gården.

Två mindre ekonomibyggnader inom gårdsmiljön från 1900-talets första hälft respektive 1900-talets mitt.

Den f.d. arbetarbostaden med två lägenheter från 1920-talet ligger strax väster om gårdsmiljön.

Den gamla vägen mot Drageryd slingrar sig fram genom landskapet och utgör en fin vägmiljö.

Odlingsmarkerna sträcker sig ner mot Emån. Parallellt med ån löper en åsrygg genom landskapet.

Gården Smällen ligger omkring en kilometer söder om gården och är den enda kvarvarande torpmiljön som historiskt legat under Ytterby. Bostadshuset och ladugården har dock nyligen rivits, vilket påtagligt sargat torpmiljön.

På markerna kring gården finns två sägenomspunna platser, "Danska stäket" och "Kyrkstenarna", samt flera platser med oidentifierade gropar.

1. En ås löper parallellt med Emån. På åsens östsluttning finns flera synliga gropar, vars ursprungliga funktion är oklar. En teori är att det i äldre tid gått en färdväg uppe på åsen och att groparna fungerat som några slags skyddsvärn.

2. I ovan nämnda ås finns ett tydligt urgrävt parti, vilket tros vara en del av det s.k. "Danska stäket", en fälla för de danska trupperna.

3. Område med gropar intill torplänningen "Valsehägnen".

4. "Kyrkstenarna" är tre stora flyttblock. På platsen sägs det ha hållits gudstjänster under krigstider.

Det omgivande landskapet.